

بررسی تاثیر نظریه عمل منطقی بر تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی

حلیمه رحمانی

مدیر تدوین استانداردهای سازمان حسابرسی، تهران، ایران

حسین رجب‌دُری

دانشجوی دکتری حسابداری و عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران (نویسنده مسئول)
Hosrado@gmail.com

منوچهر خرمین

دانشجوی دکتری حسابداری و عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۴/۲۶ تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۵/۲۹

چکیده

هدف این پژوهش بررسی تاثیر نظریه عمل منطقی بر تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی است. نظریه عمل منطقی به اندازه‌گیری اهداف اخلاقی و درک رفتار فردی می‌پردازد. این نظریه از دو بُعد نگرش و هنجارهای انتزاعی تشکیل شده است. مطالعه پیش رو از نوع پیمایشی- کاربردی است. همچنین، بررسی موضوع به وسیله پرسشنامه و نمونه‌گیری به صورت در دسترس از ۱۰۷ نفر از فعالان حرفه‌ای رشته حسابداری و گرایش‌های مرتبط در سال ۱۳۹۶ صورت گرفت. برای تحلیل یافته‌ها در قالب ۲ فرضیه اصلی، از روش معادلات ساختاری توسط نرم‌افزار Smart PLS، استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که بین نگرش، هنجارهای انتزاعی و تمایل به بروز تقلب گزارشگری مالی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. با اتکا به یافته‌ها می‌توان دریافت که نظریه عمل منطقی در بررسی تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی موثر است. افزون بر آن، لازم است که موارد موثر در بروز تقلب در گزارشگری مالی و به ویژه عوامل فردی و روانی موثر در آن با دقت بیشتری بررسی شود.

واژه‌های کلیدی: نظریه عمل منطقی، تقلب در گزارشگری مالی، نگرش، هنجارهای انتزاعی.

۱- مقدمه

تقلب در گزارشگری مالی، یک تحریف عمد از صورت‌های مالی است که کاربران را گمراه می‌کند. این مساله موجب ایجاد زیان‌های عمده به سازمان‌ها می‌شود، اعتبار حرفه حسابداری را مخدوش می‌کند و بر اعتماد عمومی به نشر صورت‌های مالی تاثیرگذار است (آوانگ و همکاران^۱، ۲۰۱۶). تقلب در صورت‌های مالی، انحطاط اخلاقی کارمندان را سبب می‌شود و به کیفیت رابطه‌های تجاری لطمه می‌زند (مونگ‌لینگ و همکاران^۲، ۲۰۰۸). تقلب، یک معضل اخلاقی مهم برای کسب و کار است و جدی‌ترین مساله مشترک در محیط کسب و کار حاضر محسوب می‌شود (پالشیکار^۳، ۲۰۰۲)؛ اسمیت و همکاران^۴، ۲۰۰۵).

تقلب اصطلاحی عام و دربرگیرنده همه توانایی‌های متعددی که یک فرد قادر است با مهارت به کارگیرد تا مزایایی را با ارایه نادرست اطلاعات به دیگران به دست آورد، است. به عبارت دیگر، تقلب اصطلاحی است که برای توصیف فرایند فریب دادن، اعتماد و نیرنگ برای به دست آوردن نوعی منفعت از شخص یا اشخاص دیگر که به گونه معمول نفع مالی است، به کار برده می‌شود. تقلب، با اشتباه‌های غیرعمدی بسیار تفاوت دارد. برای اینکه تقلب رخ دهد، شخص متقلب باید به گونه عمدی و از روی قصد برای به دست آوردن منفعت، دیگران را اغفال کند (رویایی و همکاران، ۱۳۸۸).

انجمن بازرسان رسمی تقلب آمریکا^۵ تعریفی فراگیر از تقلب را پذیرفته و بیان می‌دارد که تقلب در برگزیده تمام ابزارهای گوناگونی است که ساخته انسان بوده و یک فرد با استفاده از آن مزیتی را نسبت به دیگری از طریق توصیه‌های دروغین یا کتمان حقیقت کسب می‌کند و شامل تمام رویدادهای ناگهانی، ترفندها، حيله‌گری‌ها یا مخفی‌کاری‌ها و دیگر راه‌های غیرمنصفانه برای فریب دیگران است. بر اساس بیانیه شماره ۹۹ استانداردهای حسابرسی آمریکا که در سال ۲۰۰۲ منتشر شده است، تقلب فعلی عمدی است که به ارایه نادرست بااهمیت در صورت‌های مالی مورد حسابرسی بینجامد (انجمن بازرسان رسمی تقلب آمریکا، ۲۰۰۴).

با توجه به پژوهش‌های قبلی صورت گرفته، رفتار افراد در عملکرد آن‌ها موثر است (ارازینی و واکر^۶، ۲۰۱۴)؛ الیاس و همکاران^۷، ۲۰۱۲؛ جکسون و همکاران^۸، ۲۰۰۰). در نتیجه رفتار افراد نیز در بروز تقلب موثر خواهد بود (آوانگ و همکاران، ۲۰۱۶). لذا این پژوهش به بررسی موارد رفتاری موثر در بروز تقلب در صورت‌های مالی با استفاده از نظریه عمل منطقی^۹ خواهد پرداخت. نظریه عمل منطقی، به اندازه‌گیری اهداف اخلاقی و درک رفتار فردی می‌پردازد. بنا به این نظریه، نگرش

مثبت افراد نسبت به روندخای تجاری و تاثیرپذیری آن‌ها از گروه‌های مرجعی که در رفتار فرد موثر است، می‌تواند در افزایش تمایل فرد به تقلب در صورت‌های مالی موثر باشد.

هدف این پژوهش بررسی تاثیر نظریه عمل منطقی بر تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی است. در نتیجه، سوال پژوهش را می‌توان بدین صورت مطرح نمود که رفتار افراد تا چه میزان در بروز رفتار اخلاقی موثر است؟ به گونه دقیق‌تر، نگرش و رفتارهای انتزاعی، تا چه حد در بروز رفتار متقابله اثرگذار است؟

همچنین، با توجه به اهمیت شناسایی موارد موثر بر تقلب در گزارشگری مالی و عدم وجود پژوهش‌های گسترده در این حوزه، لازم است که پژوهش‌های بیشتری در این میان صورت گیرد تا سایر ابعاد آن نیز شناسایی شده و پس از کسب یافته‌ها، برنامه‌ریزی مناسب صورت گیرد.

در ادامه، ابتدا مبانی نظری و پیشینه پژوهش ذکر شده و سپس فرضیه‌های پژوهش ارایه گردیده است. پس از آن نیز روش پژوهش، یافته‌ها و بحث و نتیجه‌گیری بیان شده است.

۲- مبانی نظری و مروری بر پیشینه پژوهش

تقلب در گزارشگری مالی

فصل مشترک تعریف‌های موجود از تقلب نشان می‌دهد که همه تقلب‌ها به نیت گول زدن دیگران و به‌منظور رسیدن به نفع شخصی است و به این دلیل با اشتباه تفاوت دارد. طبق استاندارد حسابرسی ۲۴۰ ایران با عنوان "مسئولیت حسابرسی در ارتباط با تقلب و اشتباه، در حسابرسی صورت‌های مالی"، اشتباه عبارت است از هرگونه تحریف سهوی در صورت‌های مالی شامل حذف یک مبلغ یا مورد افشا مانند: اشتباه در گردآوری یا پردازش اطلاعات مبنای تهیه صورت‌های مالی، برآورد حسابداری نادرست ناشی از نادیده گرفتن یا برداشت نادرست از حقایق موجود، اشتباه در به‌کارگیری استانداردهای حسابرسی مرتبط با اندازه‌گیری، شناسایی، طبقه‌بندی، ارایه یا افشا (استاندارد حسابرسی شماره ۲۴۰ ایران، ۱۳۸۴). در نتیجه، تقلب با اشتباه متفاوت است. در این راستا، این انتظار وجود دارد که به‌عنوان مهم‌ترین منبع در تصمیم‌گیری‌های مالی، گزارش‌های مالی قابل اعتماد، شفاف و قابل مقایسه باشند. تصمیم‌گیری‌های مدیریت نیز ممکن است بر کیفیت گزارش مالی و موادری مانند کیفیت گزارش‌ها و یا تقلب در گزارشگری مالی موثر باشد (کالبرز^{۱۰}، ۲۰۰۹). همچنین، تلاش برای گمراه‌کردن گزارش‌های مالی ممکن است برای سهام‌داران زیان‌آور باشد (رضایی^{۱۱}، ۲۰۰۵). اظهار عمدی و غلط اطلاعات مالی، ارتکاب یک عمل غیرقانونی است که اثر مستقیمی بر

گزارش‌های مالی دارد (بیسلی و همکاران^{۱۲}، ۱۹۹۹). تقلب می‌تواند به وسیله روش‌های نادرست در تشخیص درآمد، تاخیر در در شناسایی هزینه‌ها، ارزیابی نادرست هزینه‌ها و بدهی‌ها، ایجاد فروش‌های ساختگی و فروش‌های نا به هنگام، استفاده نادرست از اندوخته‌ها، افشای نامناسب و دیگر روش‌های متفرقه صورت پذیرد (بیسلی و همکاران، ۱۹۹۹؛ رضایی، ۲۰۰۲).

تاثیر رفتار افراد و نظریه عمل منطقی در بروز تقلب

رفتارهای نامناسب افراد موجب ایجاد تقلب در گزارش‌های مالی می‌شود و این رفتارها نیازمند شناسایی است (سیتی-نورحیاتی و همکاران^{۱۳}، ۲۰۱۱). با وجود این، ارتباط قوی بین اهداف رفتاری و رفتار واقعی وجود دارد و در نتیجه باید اهداف رفتاری بیش از رفتار واقعی مورد بررسی قرار گیرد (کارپنتر و ریمرز^{۱۴}، ۲۰۰۵). اهداف رفتاری نیز در رفتار واقعی موثر بوده و لذا اهداف رفتاری بروز رفتار اخلاقی یا غیراخلاقی را تحت تاثیر قرار می‌دهند (بوچان^{۱۵}، ۲۰۰۵؛ گیسن و فریکس^{۱۶}، ۱۹۹۷). بنابراین، برای اندازه‌گیری تمایل به تقلب در گزارش مالی، نیاز است که اهداف فردی مورد آزمون قرار گیرد. درک فاکتورهای رفتاری که اهداف رفتاری را تقویت می‌کنند می‌تواند به عنوان راهنمایی برای مدیران، ناظران و سهامداران در راستای سیاست‌های کنترلی رویدادهای مربوطه باشد (سیتی-نورحیاتی، ۲۰۱۱). در این زمینه، می‌توان از نظریه عمل منطقی بهره جست. نظریه عمل منطقی، از شناخته‌شده‌ترین نظریه‌ها جهت اندازه‌گیری اهداف اخلاقی به حساب می‌آید (لئوناردو و همکاران^{۱۷}، ۲۰۰۴). هدف اصلی نظریه عمل منطقی درک رفتار فردی و بررسی تاثیر اهداف فردی در بروز رفتار افراد است (آزجن و فیش‌بین^{۱۸}، ۱۹۸۰؛ دوبینسکی و لوکن^{۱۹}، ۱۹۸۹). اهداف نیز متأثر از عامل‌های انگیزشی که یک رفتار را تحت تاثیر قرار می‌دهند بوده و نشانه‌هایی از اینکه چگونه افراد اشتیاق به تلاش دارند، یا چقدر تلاش آن‌ها را مشتاق می‌کند تا عمل کنند و یک رفتار را اجرا کنند، است (آزجن و فیش-بین، ۱۹۸۰). بر اساس نظریه عمل منطقی، اهداف رفتاری عملکرد، از دو تعیین‌کننده اساسی نگرش^{۲۰} و هنجار انتزاعی^{۲۱} شکل می‌گیرد (آوانگ و همکاران، ۲۰۱۶). نگرش، احساس شخص برای اجرای یک رفتار و این‌که چرا فرد علاقه‌مند به انجام آن عمل است را منعکس می‌کند، در حالی‌که هنجارهای انتزاعی به تاثیر گروه‌های مرجع مانند اعضای خانواده، دوستان یا آن‌هایی که به فرد نزدیک هستند، رجوع می‌کند که می‌تواند نظر یا عقیده شخص را تغییر دهد و یا اینکه چقدر شخص فشار اجتماعی برای انجام آن را از ناحیه آن‌ها احساس می‌کند

(کارپنتر و ریمرز، ۲۰۰۵؛ فرانسسیس^{۲۲}، ۲۰۰۴). مطالعات گذشته نشان دادند که نگرش در بروز رفتار، یک عامل اثرگذار و مهم از اهداف رفتاری محسوب می‌شود (آزجن و فیش‌بین، ۱۹۸۰؛ بوچان، ۲۰۰۵؛ دال و آزجن^{۲۳}، ۱۹۹۲؛ هاردینگ و همکاران^{۲۴}، ۲۰۰۷؛ پترسون، ۲۰۰۲). به گونه ویژه، برای بروز تقلب در یک گزارش مالی، اگر فرد نگرشی مثبت برای یک معامله داشته باشد و احساس کند که آن فعالیت درست است، حتی اگر فرایندهای آن معامله به صورت کلی اصول پذیرفته شده حسابداری را نقض کنند، این انتظار وجود دارد که فرد برای زیر پا گذاشتن اصول پذیرفته شده حسابداری برای دستیابی به یک درآمد خاص قابل پیش‌بینی یا هدف مشخص شده، مشتاق‌تر خواهد بود (کارپنتر و ریمرز، ۲۰۰۵). از این رو نگرش مثبت، رابطه مثبتی با تمایل افراد به تقلب در گزارشگری مالی خواهد داشت (ژیلت و اودین^{۲۵}، ۲۰۰۵).

همچنین، در هنجارهای انتزاعی، گروه‌های مرجع، رفتار فرد را تحت تاثیر قرار خواهند داد (اسمیت و همکاران، ۲۰۰۷). شبکه اجتماعی ایجاد شده از گروه‌های مرجع نیز بر بروز رفتار و ایجاد رفتارهای غیراخلاقی و اخلاقی موثر است (براس و همکاران^{۲۶}، ۱۹۹۸). دیگر پژوهش‌های صورت گرفته نیز تاثیر گروه‌های مرجع بر تصمیم‌گیری اخلاقی را نشان می‌دهد. برای نمونه، افرادی که هنجارهای انتزاعی بیشتری دارند، بیشتر از سوی گروه‌های مرجع تحت فشار هستند (دوبینسکی و لوکن، ۱۹۹۸). در نتیجه در بروز تقلب، هنگامی که فرد حمایت گروه مرجع را در نقض اصول حسابداری به همراه داشته باشد، به میزان بسیار زیادی اصول حسابداری را نقض کرده و به صورت راحت‌تر دست به تقلب خواهد زد (کارپنتر و ریمرز، ۲۰۰۵؛ سیتی-نورحیاتی، ۲۰۰۹).

۲-۱- پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های کمی در زمینه اهمیت بررسی تقلب در گزارشگری مالی صورت گرفته است. برای نمونه، در این زمینه در میان پژوهشگران داخلی، رویایی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهش خود تحت عنوان "بررسی مبانی نظری حسابداری قانونی و تقلب در محیط‌های دیجیتالی و ضرورت آموزش آن برای دانشجویان رشته حسابداری"، به بررسی اهمیت حسابداری قانونی و اهمیت آموزش تقلب برای دانشجویان حسابداری و ارائه الگوی سرفصل درسی حسابداری قانونی و تقلب پرداختند.

رهنمای‌رودپشتی (۱۳۹۱) در پژوهش خود دریافت که تکنیک‌های داده‌کاوی، در شناسایی در صورت‌های مالی متقلبانه سودمند هستند. همچنین، داده‌کاوی، به‌عنوان کانون

را افزایش دهد، اما می‌تواند با ایجاد شک و تردید، در فرایند کشف تقلب مفید باشد.

پروزل و لوگی^{۲۷} (۲۰۱۱) به بررسی مشخصه‌های شرکت‌های متقلب پرداخته و دریافتند احتمال تقلب در شرکت‌هایی که در دوره‌های گذشته به مدیریت سود پرداخته‌اند، بیشتر است.

لیزیک و همکاران^{۲۸} (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی تاثیر حسابرسان بر تقلب حسابداری پرداخته‌اند. آن‌ها دریافتند که شرکت‌های حسابرسی شده توسط موسسه‌های حسابرسی بزرگ، تمایل کمتری به تقلب در صورت‌های مالی خود دارند. این اثر برای تقلب‌های وابسته به درآمد شدیدتر می‌شود.

سونی و همکاران^{۲۹} (۲۰۱۵) با استفاده از نظریه عدالت به بررسی قصد گزارش داخلی موارد تقلبی که مدیر ارشد در آن مشارکت دارد، پرداخته‌اند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که در سطوح بالای عدالت‌های توزیعی، رویه‌ای و تعاملی، احتمال گزارش موارد تقلب افزایش می‌یابد. همچنین، یافته‌ها بیانگر این بود که تاثیر متغیرهای جنسیت، سن، ارشدیت در سازمان، اهمیت دین برای شخص و نمره عملکرد وی، تاثیر معناداری بر قصد گزارش داخلی موارد تقلب ندارد.

هالیونی^{۳۰} (۲۰۱۵) به شناسایی فرایندهایی که حسابرسان داخلی و مستقل برای شناسایی تقلب در طول دوره حسابرسی دنبال می‌کنند، پرداخت. یافته‌ها نشان داد که حسابرسان داخلی بیشتر نگران موضوع‌هایی در مورد گزارشگری وقایع مرتبط با تقلب هستند. همچنین، فرایندهای دنبال شده توسط حسابرسان مستقل سخت‌گیرانه‌تر نسبت به حسابرسان داخلی است.

آوانگ و همکاران (۲۰۱۶) به بررسی عوامل رفتاری موثر بر تمایل به تقلب در گزارشگری مالی با استفاده از نظریه عمل منطقی پرداخته و دریافتند که نگرش و هنجارهای انتزاعی در افراد، با تمایل به تقلب در گزارشگری مالی رابطه مثبتی دارد.

پیشینه پژوهش نشان داد، اگرچه در این زمینه پژوهش‌های مفیدی انجام شده و به یافته‌های ارزشمندی نیز دست یافته است، اما تاکنون در کشور هیچ پژوهشی به بررسی رابطه نظریه عمل منطقی و اجزای آن (نگرش و هنجارهای انتزاعی) با تمایل به تقلب در گزارشگری مالی نپرداخته است و لذا لازم است که این مساله مورد آزمون تجربی قرار گرفته تا بتوان با استفاده از یافته‌ها، شناخت بیشتری کسب نموده و برنامه‌ریزی بهتری انجام داد.

هدایت فکر در مدیریت کسب و کارها جهت کشف تقلب می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

اعتمادی و زلقی (۱۳۹۲) از روش رگرسیون لجستیک جهت تدوین الگویی برای شناسایی عوامل مرتبط با تقلب در صورت‌های مالی استفاده کردند. نمونه آماری پژوهش شامل ۳۴ شرکت دارای نشانه‌های تقلب و ۳۴ شرکت فاقد نشانه‌های تقلب بود. همچنین، ۹ نسبت مالی به عنوان پیش‌بینی کننده‌های بالقوه برای آزمون انتخاب شدند. این الگو در طبقه‌بندی صحیح نمونه مورد نظر در این پژوهش از نرخ دقت ۸۳/۸ درصد برخوردار بود.

مرادی و همکاران (۱۳۹۳) دریافتند که بین ویژگی‌های مدیریت، تبعیت مدیریت از کنترل‌های داخلی و استانداردهای لازم‌الاجرا، عوامل خطر مرتبط با شرایط بازار و صنعت، ویژگی‌های عملیاتی، نقدینگی و ثبات مالی با احتمال وقوع تقلب رابطه معناداری وجود دارد. همچنین، یافته‌ها حاکی از وجود رابطه معنادار بین عملکرد شرکت (متغیرهای نرخ بازده دارایی-ها، جریان‌های نقدی عملیاتی، بازده سهام و بازده شرکت) با ریسک تقلب است.

فرقاندوست‌حقیقی و همکاران (۱۳۹۳) به مطالعه رابطه مدیریت سود و امکان تقلب در صورت‌های مالی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان داد که در شرکت‌های با سابقه مدیریت سود، احتمال ارتکاب تقلب در صورت‌های مالی وجود دارد. افزون بر این، نتایج بیانگر این بود که در زمان وجود سابقه مدیریت سود در شرکت‌ها وجود عوامل انگیزشی سبب افزایش احتمال ارتکاب تقلب در صورت‌های مالی می‌شود.

نمازی و ابراهیمی (۱۳۹۵) دریافتند که متغیرهای عدالت سازمانی، نگرش در مورد گزارشگری، ویژگی شخصیتی فعال، دینداری و شدت اخلاقی دارای تاثیر مثبت و معناداری بر قصد گزارش داخلی موارد تقلب هستند، در حالی که تاثیر متغیر هزینه شخصی گزارشگری معنادار نیست. الگوی برآوردی پژوهش نیز حاکی از آن است که عدالت سازمانی، شدت اخلاقی و پس از آن نگرش در مورد گزارشگری دارای بیشترین تاثیر بر قصد گزارش موارد تقلب در اقلام مالی است.

زارع‌بهنمیری و ملکیان (۱۳۹۵) دریافتند که بندهای مربوط به بیش‌نمایی یا کم‌نمایی درآمد و دارایی‌ها دارای بالاترین اولویت در عوامل موثر بر احتمال تقلب مالی با توجه به گزارش حسابرسی صورت‌های مالی است.

در میان پژوهشگران خارجی نیز برای نمونه ولکر و چنلی (۲۰۰۷) در پژوهش خود دریافتند که استفاده از روش پرس و جو در حسابرسی نمی‌تواند توانایی حسابرسان در کشف تقلب

۳- فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش، دو فرضیه اصلی به صورت زیر مطرح می‌شوند:

بر اساس موارد بیان شده، اگر افراد نگرش مثبتی نسبت به یک معامله تجاری داشته باشند و این نگرش به آن‌ها القا کند که آن عمل درست است، افراد ظرفیت بیشتری برای گزارشگری مالی توانایی بیشتری خواهند داشت. در نتیجه، نگرش مثبت رابطه مستقیمی با تمایل افراد به تقلب در گزارشگری مالی خواهد داشت. لذا فرضیه اول پژوهش به صورت زیر است:

فرضیه اصلی اول: نگرش فردی، تاثیر بااهمیتی بر تمایل به بروز تقلب در گزارش‌های مالی دارد.

با توجه به مبانی نظری پژوهش، هنجارهای انتزاعی نشان-دهنده تاثیر افراد از گروه‌های مرجع است و این انتظار وجود دارد که با افزایش تاثیرپذیری افراد از گروه‌های مرجع و افزایش هنجارهای انتزاعی، نقض اصول پذیرفته شده حسابداری و به تبع آن، تقلب در گزارشگری مالی، بیشتر خواهد شد. در نتیجه فرضیه دوم پژوهش به صورت زیر است:

فرضیه اصلی دوم: هنجارهای انتزاعی، تاثیر بااهمیتی بر تمایل به بروز تقلب در گزارش‌های مالی دارد.

۴- روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ گردآوری داده‌ها توصیفی-پیمایشی است. روش‌های گردآوری اطلاعات اولیه در این پژوهش ترکیبی از روش‌های تحقیق کتابخانه‌ای و میدانی است. در روش کتابخانه‌ای به وسیله مطالعه، ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش، چارچوبی مناسب برای موضوع فراهم شده است. در روش میدانی، به وسیله ابزار پرسشنامه، اطلاعات مورد نیاز برای بررسی موضوع گردآوری شد. در این پژوهش، پرسشنامه به‌گونه عمده از کارپنتر و ریمرز (۲۰۰۵) اقتباس شده که در گذشته نیز توسط مدن و همکاران^{۳۱} (۱۹۹۲)، چانگ^{۳۲} (۱۹۹۸) و آوانگ و همکاران (۲۰۱۶) مورد استفاده قرار گرفته است. در پرسشنامه‌های ذکر شده از طیف لیکرت پنج گزینه‌ای استفاده شد. ترجمه، بومی‌سازی و استفاده از پرسشنامه‌ها پس از دریافت نظرهای کارشناسی و تایید استادان دانشگاهی و صاحب‌نظران مختلف، بود، یعنی اعتبار ظاهری و محتوایی پرسشنامه‌ها تایید شد.

جامعه پژوهش مورد نظر کلیه فعالان حرفه‌ای حسابداری و سایر رشته‌های وابسته (حسابرسی، حسابداری مدیریت،

حسابدار مالی، حسابدار مالیاتی و ...) است. با توجه به اینکه دسترسی به کل افراد ذکر شده با پراکندگی‌های مختلف، سخت و تا حدودی غیرممکن است و آمار رسمی از تعداد آن‌ها نیز وجود ندارد، تعداد جامعه آماری نامشخص فرض شد. بنابراین، برای محاسبه حجم نمونه در جامعه نامشخص از رابطه (۲) استفاده شد. δ انحراف معیار برای داده‌های طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای از رابطه (۱) برابر با ۰/۶۶۷ است (مومنی و فعال-قیومی، ۱۳۸۹: ۲۱۹). با توجه به رابطه (۲) حجم نمونه حدود ۱۷۰ نفر به‌دست می‌آید.

(۱)

$$\delta = \frac{\max(x_i) - \min(x_i)}{e} = \frac{5-1}{6} = 0.667$$

(۲)

$$n = \frac{z^2 \alpha / \delta^2}{\epsilon^2} = \frac{(1.96)^2 (0.667)^2}{(0.1)^2} = 170$$

جمع‌آوری نظرها نیز به شیوه حضوری و مجازی صورت گرفت. در این زمینه، در شیوه حضوری با مراجعه به حسابداران، حسابرسان و فعالان حرفه‌ای، پرسشنامه تکمیل شد. در شیوه مجازی نیز با ایجاد بانک اطلاعاتی از حسابرسان و فعالان حرفه‌ای و پس از طراحی پرسشنامه در محیط فرم‌نگار گوگل، پرسشنامه و درخواست تکمیل به ۴۰۰ نفر از افراد ذکر شده ارسال شد و از آنان درخواست شد تا در صورت امکان به سایر فعالان حرفه‌ای نیز ارسال نمایند. در این زمینه ۵۸ پرسشنامه به شیوه حضوری و ۴۹ پرسشنامه به شیوه مجازی تکمیل شد.

همچنین، در برآورد پایایی پرسشنامه پژوهش حاضر از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتیجه بررسی ضریب آلفای-کرونباخ پرسشنامه در نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۲ در پرسشنامه-های مختلف مورد بررسی در جدول ۱ نشان داده شد.

جدول ۱- ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه‌های پژوهش

ردیف	پرسشنامه	ضریب آلفای کرونباخ
۱	تمایل به تقلب	۰/۸۰۹
۲	نگرش	۰/۷۵۲
۳	هنجارهای انتزاعی	۰/۷۷۱

با توجه به اینکه کلیه ضریب‌های به دست آمده بالاتر از ۰/۷ است، لذا پایایی پرسشنامه تایید می‌شود. همچنین به

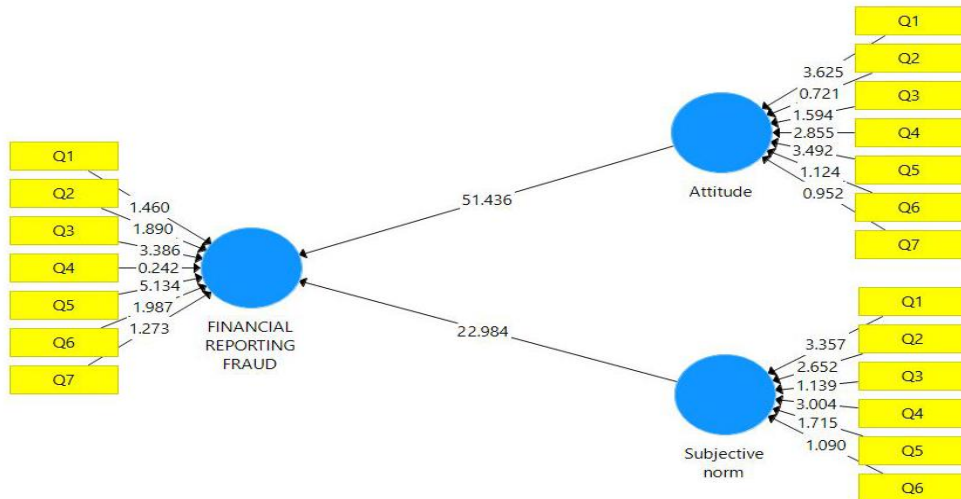
۵- یافته‌های پژوهش

پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه‌های مورد مطالعه ۸۹ نفر مرد و ۱۸ نفر زن بوده‌اند. میانگین سن پاسخ‌دهندگان ۳۹/۳۵ با انحراف معیار ۱۲/۲۸ و میانگین سابقه کار پاسخ‌دهندگان ۱۴/۱۹ سال با انحراف معیار ۱۰/۶۲ است. بنابراین، با توجه به سابقه افراد، پاسخ‌دهندگان صلاحیت حرفه‌ای لازم برای پاسخ به پرسشنامه این مطالعه را داشته‌اند.

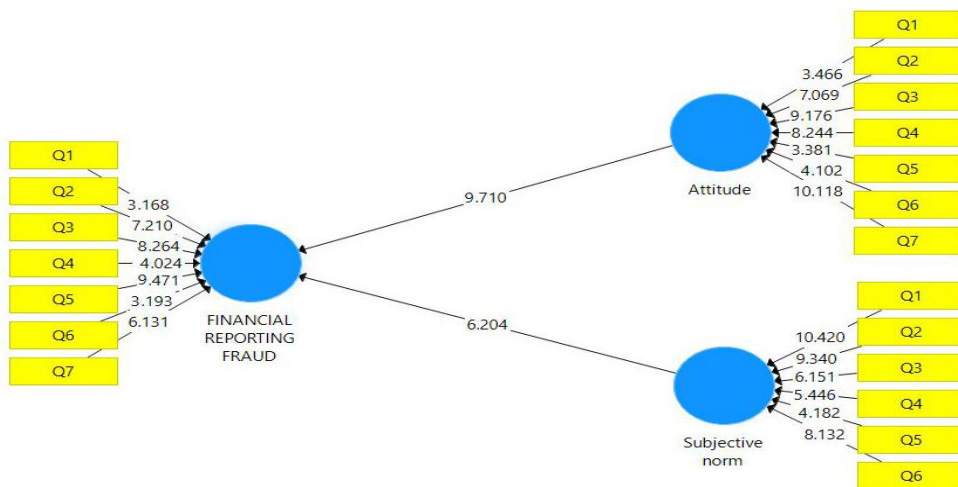
در ادامه، در الگوی کلی ترسیم شده در شکل ۱، الگوی اندازه‌گیری (رابطه هریک از متغیرهای قابل مشاهده به متغیر پنهان) و الگوی مسیر (روابط متغیرهای پنهان با یکدیگر) محاسبه شده است. برای سنجش معناداری روابط نیز آماره t محاسبه شده که در **Error! Reference source not found.** ۲ ارایه گردیده است.

سایر اطلاعات مورد نیاز نیز در جدول ۲ خلاصه شده است.

منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش، از تکنیک معادلات ساختاری در نرم افزار Smart PLS استفاده شد. الگویی معادلات ساختاری، به بررسی مجموعه‌ای از روابط وابستگی به‌طور هم‌زمان می‌پردازد. استفاده از این روش، زمانی مفید است که متغیری وابسته در روابط وابستگی بُعدی تبدیل به متغیری مستقل می‌شود (امانی و همکاران، ۱۳۹۱). جذابیت الگویی معادلات ساختاری در حوزه‌های مختلف علمی به این دلیل است که این شیوه در مواجهه با روابط چندگانه هم‌زمان، روش مستقیمی به‌دست می‌دهد که دارای کارایی آماری نیز است. همچنین، توانایی این شیوه در ارزیابی روابط به‌گونه چندجانبه سبب شده که پژوهش از تحلیل اکتشافی به تحلیل تاییدی انتقال یابد. این انتقال به نوبه خود سبب می‌شود تا نگرش منظم‌تر و کلی‌تر از مسایل پدیدار شود (هیر و همکاران، ۲۰۱۴).



شکل ۱- تکنیک حداقل مربعات جزئی الگوی کلی پژوهش



شکل ۲- آماره t-value الگوی کلی پژوهش

جدول ۲- یافته‌های حاصل از آزمون فرضیه اصلی اول پژوهش

متغیر وابسته: تمایل به بروز تقلب						
متغیر	آماره t	معناداری	AVE	CR	آلفای کرونباخ	R ² _{adj}
نگرش فردی	۱۳/۷۸۵	۰/۰۰۰	۰/۶۹۴	۰/۷۲۶	۰/۸۰۵	۰/۴۷۲
هنجارهای انتزاعی	۱۱/۴۲۶	۰/۰۰۰	۰/۷۰۲	۰/۷۶۷	۰/۸۴۶	۰/۱۹۷

فردی و بررسی تاثیر اهداف فردی در بروز رفتار افراد است. بنا به مبانی نظری، این نظریه از دو بخش نگرش و هنجارهای انتزاعی شکل می‌گیرد که هر یک می‌تواند بر تمایل افراد به تقلب در گزارشگری مالی، موثر باشد.

بر اساس مبانی نظری مطرح شده این انتظار وجود داشت که با افزایش نگرش مثبت افراد به معامله‌های تجاری، تمایل آن‌ها به تقلب در گزارشگری مالی افزایش خواهد یافت. یافته‌های پژوهش نشان داد که با افزایش سطح نگرش و هنجارهای انتزاعی، تمایل افراد به بروز رفتارهای متقلبانه بیشتر خواهد شد. در این زمینه، می‌توان دریافت که اگر فرد نگرشی مثبت برای یک معامله داشته باشد و احساس کند که آن فعالیت درست است، حتی اگر فرایندهای آن معامله به صورت کلی اصول پذیرفته شده حسابداری را نقض کنند، وی برای زیر پا گذاشتن اصول پذیرفته شده حسابداری برای دستیابی به یک درآمد خاص قابل پیش‌بینی یا هدف مشخص، مشتاق‌تر است. یافته‌های این بخش از پژوهش، با یافته‌های آوانگ و همکاران (۲۰۱۶) همسو است.

همچنین، بر اساس مبانی نظری مطرح شده بیان شد که با افزایش تاثیرپذیری افراد از گروه‌های مرجع و در نتیجه افزایش هنجارهای انتزاعی، ظرفیت افراد برای تقلب در گزارشگری مالی بیشتر خواهد بود. بر اساس یافته‌ها نیز مشاهده شد که گروه‌های مرجع بر تصمیم‌گیری افراد موثر بوده و با ایجاد هنجار و حمایت گروه از فرد برای نقض اصول حسابداری، به صورت راحت‌تر دست به تقلب خواهد زد. یافته‌های این بخش از پژوهش نیز با یافته‌های آوانگ و همکاران (۲۰۱۶) مطابقت دارد.

یافته کلی پژوهش نیز که اهمیت توجه بیشتر به موضوع تقلب در گزارشگری مالی را نشان می‌دهد، با پژوهش‌های رهنمای‌رودپشتی (۱۳۹۱)، اعتمادی و زلّقی (۱۳۹۲)، فرقاندوست‌حقیقی و همکاران (۱۳۹۳)، مرادی و همکاران (۱۳۹۳)، زارع‌بهمنیری و ملکیان (۱۳۹۵)، نمازی و ابراهیمی (۱۳۹۵)، ولکر و چنلی (۲۰۰۷)، لیزیک و همکاران (۲۰۱۴)، هالبونی (۲۰۱۵) و سنی و همکاران (۲۰۱۵) از جنبه کلیت و اهمیت پژوهش، همسویی دارد.

با توجه به یافته‌های پژوهش در فرضیه اول، مقدار R² برابر با ۰/۴۷۲ است. بنابراین، متغیر مستقل پژوهش (نگرش فردی) می‌تواند ۴۷/۲ درصد از تغییرهای متغیر تمایل به بروز تقلب را پیش‌بینی کند. از سویی، شاخص واریانس استخراج شده (AVE) نیز بیانگر اعتبار مناسب ابزارهای اندازه‌گیری است (این شاخص باید مقداری بیش از ۰/۵ داشته باشد). همچنین، شاخص قابلیت اعتبار مرکب (Composite Reliability) سازه‌های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش، نشان‌دهنده اعتبار ترکیبی مناسب این متغیرها است (این شاخص باید مقداری بیش از ۰/۵ داشته باشد). شاخص آلفای کرونباخ ارایه شده نیز که نشان‌دهنده پایایی معیارهای متغیر وابسته است، با نمایش اعداد بالای ۰/۷ برای تمامی معیارها، بیانگر پایایی مناسب ابزارهای اندازه‌گیری است (امانی و همکاران، ۱۳۹۱) که در این متغیر این شاخص از سطح مناسب برخوردار است. در نتیجه می‌توان دریافت که با افزایش سطح نگرش، میزان تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی در افراد افزایش می‌یابد.

فرضیه دوم نیز نشان داد که هنجارهای انتزاعی، می‌تواند به میزان ۱۹/۷ درصد از متغیر وابسته پژوهش را تبیین کند. بدین معنا که با افزایش هنجارهای ذهنی فرد و وابستگی به گروه‌های مرجع، میزان تمایل به بروز تقلب در گزارشگری مالی در افراد افزایش پیدا خواهد کرد.

آماره‌های آزمون در همه متغیرها نیز نشان داد که بزرگتر از مقدار بحرانی t در سطح خطای ۵ درصد یعنی ۱/۹۶ است که نشان می‌دهد همبستگی مشاهده شده در همه موارد، معنادار است.

۶- نتیجه‌گیری و بحث

با توجه به اهمیت بروز رفتار متقلبانه و تمایل افراد به بروز تقلب در گزارشگری مالی در سازمان‌ها، در این پژوهش به بررسی تاثیر نظریه عمل منطقی در تمایل به بروز تقلب گزارشگری مالی پرداخته شد. برای این منظور از ۱۰۷ نفر از فعالان حرفه‌ای حسابداری و گرایش‌های مختلف مرتبط آن در سراسر کشور، به وسیله پرسشنامه نظرسنجی به عمل آمد.

نظریه عمل منطقی، از شناخته شده‌ترین نظریه‌ها جهت اندازه‌گیری اهداف اخلاقی است و هدف اصلی آن درک رفتار

عملکرد مالی شرکت، پیشرفت‌های حسابداری، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱۴۱-۱۷۳.

* مومنی، منصور. و فعال‌قیومی، علی (۱۳۸۹). تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS، چاپ دوم، تهران: انتشارات کتاب‌نو.

* نمازی، محمد و فهیمه ابراهیمی. (۱۳۹۵). مدل‌بندی و تعیین اولویت عوامل مؤثر بر قصدگزارش تقلب‌های مالی توسط حسابداران. مطالعات تجربی حسابداری مالی، دوره ۱۳، شماره ۴۹، صص ۱-۲۸.

- * Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). Understanding attitudes and predicting social behavior: Prentice-Hall, Inc., Upper Saddle River, NJ 07458.
- * Alias, M., Akasah, Z. A., and Kesot, M. J., (2012). Self-Efficacy, Locus of Control and Attitude Among Engineering Students: Appreciating the Role of Affects in Learning Efforts", Procedia-Social and Behavioral Sciences, Vol. 56, pp:183-190.
- * Arazzini, S. M., and Walker, L. D., (2014). Self-Handicapping, Perfectionism, Locus of Control and Self-Efficacy: A Path Model", Personality and Individual Differences, Vol. 66, pp:160-164.
- * Association of Certified Fraud Examination (ACFE). 2002. Report to the Nation. Austin, TX: ACFE. 2004. Report to the Nation. Austin, TX: ACFE. 2006. Report to the Nation. Austin, TX: ACFE.
- * Awang, Yunitam Suhaiza Ismail, Abdul Rahim Abdul Rahman. (2016). MEASURING THE POTENTIAL FOR FINANCIAL REPORTING FRAUD IN A HIGHLY REGULATED INDUSTRY. The International Journal of Accounting and Business Society. Vol. 24, No. 1. Pp. 81- 97.
- * Beasley, M. S., Carcello, J. V., & Hermanson, D. R. (1999). Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies: Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO).
- * Brass, D. J., Butterfield, K. D., & Skaggs, B. C. (1998). Relationships and unethical behavior: A social network perspective. Academy of management review, 14-31.
- * Buchan, H. F. (2005). Ethical decision making in the public accounting profession: An extension of Ajzen's theory of planned behavior. Journal of Business Ethics, 61(2), 165-181.
- * Carpenter, T. D., & Reimers, J. L. (2005). Unethical and fraudulent financial reporting: Applying the theory of planned behavior. Journal of Business Ethics, 60(2), 115-129.
- * Chang, M. K. (1998). Predicting unethical behavior: a comparison of the theory of reasoned action and the theory of planned behavior. Journal of Business Ethics, 17(16), 1825-1834.
- * Doll, J., & Ajzen, I. (1992). Accessibility and stability of predictors in the theory of planned behavior. Journal of personality and social psychology, 63(5), 754.

یافته‌های پژوهش نشان داد که عوامل روانی و فردی در بروز رفتار متقلبانه در گزارشگری مالی مؤثر است. لذا ضرورت دارد که ابعاد گسترده‌تری از این موضوع مورد بررسی قرار گیرد. برای نمونه، می‌توان در پژوهش‌های آینده مواردی مانند خودشیفتگی، تیپ‌های شخصیتی، رضایت شغلی، مسئولیت اجتماعی، تعهد کارکنان، استرس شغلی، انگیزش، سلامت سازمانی، جو سازمانی و موارد مشابه را مورد بررسی قرار داد.

فهرست منابع

- * استاندارد حسابرسی شماره ۲۴۰ ایران. (۱۳۸۴). مسئولیت حسابرسان در ارتباط با تقلب و اشتباه، در حسابرسی صورت‌های مالی، تجدیدنظرشده.
- * اعتمادی، حسین و حسن زلّقی. (۱۳۹۲). کاربرد رگرسیون لجستیک در شناسایی گزارشگری مالی متقلبانه. دانش حسابرسی، دوره ۱۳، شماره ۵۱، صص ۱۴۵-۱۶۳.
- * امانی، جواد و هیمن خضری‌آذر و حجت محمودی (۱۳۹۱). معرفی مدل‌یابی معادلات ساختاری به روش حداقل مجذورات جزئی - PM - PLS - و کاربرد آن در پژوهش‌های رفتاری، دانش روان‌شناختی، شماره ۱، صص ۴۱-۵۵.
- * رهنمای رودپشتی، فریدون. (۱۳۹۱). داده‌کاوی و کشف تقلب‌های مالی، دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، دوره ۱، شماره ۳، صص ۱۷-۳۳.
- * رویایی، رضاعلی، مولایی قولنجی، ایرج و جبارزاده-کنگولویی، سعید. (۱۳۸۸). بررسی مبنای نظری حسابداری قانونی و تقلب در محیط‌های دیجیتالی و ضرورت آموزش آن برای دانشجویان رشته حسابداری، نشریه دانش حسابرسی، شماره ۲۹، صص ۵۰-۶۰.
- * زارع‌بهنمیری، جواد و اسفندیار ملکیان. (۱۳۹۵). رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر احتمال تقلب مالی با توجه به گزارش حسابرسی صورت‌های مالی، پژوهش‌های تجربی حسابداری، دوره ۶، شماره ۱، صص ۱-۱۸.
- * فرقاندوست حقیقی، کامبیز و سید عباس هاشمی و امین فروغی‌دهکردی. (۱۳۹۳). مطالعه رابطه مدیریت سود و امکان تقلب در صورت‌های مالی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، دانش حسابرسی، ۱۴ (۵۶): ۴۷-۶۸.
- * مرادی، جواد و راحله رستمی و رضا زارع. (۱۳۹۳). شناسایی عوامل خطر مؤثر بر احتمال وقوع تقلب در گزارشگری مالی از دید حسابرسان و بررسی تاثیر آن‌ها بر

- * Rezaee, Z. (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 16(3), 277-298.
- * Siti Noor Hayati, M. Z., Kamil, M. I., Rashidah, A. R., & Wah, Y. B. (2011). Antecedents of Non-Normal Financial Reporting. *International Journal of Business and Social Science*, 2(5), 170-178.
- * Smith, M., Normah Haji Omar, Syed Iskandar Zulkarnain Sayd Idris, & Ithnahaini Baharuddin. (2005). Auditors' perception of fraud risk indicators: Malaysian evidence. *Managerial Auditing Journal*, 20(1), 73-85.
- * Smith, N. C., Simpson, S. S., & Huang, C.-Y. (2007). Why managers fail to do the right thing: An empirical study of unethical and illegal conduct. *Business Ethics Quarterly*, 633-667.
- * Soni F., Maroun, W. and N. Padia . (2015). Perceptions of Justice as a Catalyst for Whistle-Blowing by Trainee Auditors in South Africa ,” *Meditari Accountancy Research*, Vol. 23, No. 1, pp.118-140
- * Dubinsky, A. J., & Loken, B. (1989). Analyzing ethical decision making in marketing. *Journal of Business Research*, 19(2), 83-107.
- * Francis, J. J., Eccles, M. P., Johnston, M., Walker, A., Grimshaw, J., Foy, R., . . . Bonetti, D. (2004). Constructing questionnaires based on the theory of planned behaviour. *A manual for health services researchers*, 2010, 2-12.
- * Gibson, A. M., & Frakes, A. H. (1997). Truth or consequences: A study of critical issues and decision making in accounting. *Journal of Business Ethics*, 16(2), 161-171.
- * Gillett, P. R., & Uddin, N. (2005). CFO intentions of fraudulent financial reporting. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 24(1), 55-75.
- * Hair, J. F.; Sarstedt, M.; Ringle, C. M.; and J. A. Mena. (2012). An Assessment of the Use if Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research, *Journal of the Academy of Marketing Science*, (40)3, 414-433.
- * Halbouni, S. S. (2015). The role of auditor in preventing, detecting, and reporting fraud: The case of United Arab Emirate, *International Journal of Auditing*, 117- 130.
- * Harding, T. S., Mayhew, M. J., Finelli, C. J., & Carpenter, D. D. (2007). The theory of planned behavior as a model of academic dishonesty in engineering and humanities undergraduates. *Ethics & Behavior*, 17(3), 255-279.
- * Jackson, K. M., Sher, K. J., and Wood, P. K., (2000). Prospective Analysis of Comorbidity: Tobacco and Alcohol Use Disorder", *Journal Abnorm Psychol*, Vol. 109, pp:676-694.
- * Kalbers, L. P. (2009). Fraudulent financial reporting, corporate governance and ethics: 1987-2007. *Review of Accounting and Finance*, 8(2), 187-209.
- * Leonard, L. N. K., Cronan, T. P., & Kreie, J. (2004). What influences IT ethical behavior intentions—planned behavior, reasoned action, perceived importance, or individual characteristics? *Information & Management*, 42(1), 143-158.
- * Madden, T. J., Ellen, P. S., & Ajzen, I. (1992). A comparison of the theory of planned behavior and the theory of reasoned action. *Personality and social psychology Bulletin*, 18(1), 3-9.
- * Mung-Ling, V., Sze-Ling, V., & Chin-Hong, P. (2008). An Empirical Analysis of the Determinants of Corporate Crime in Malaysia. *International Applied Economics and Management Letters*, 1(1), 13-17.
- * Palshikar, G. (2002). The Hidden Truth On the list of business-critical applications, fraud detection is moving ever higher. Will it become the next killer app for data analytics? *Intelligent Enterprise - San Mateo-*, 5, 46-63.
- * Perols, J.L. & Lougee, B.A. (2011). The relation between earnings management and financial statement fraud. *Advances in Accounting, Incorporating Advances in International Accounting*, 27, 39–53.
- * Rezaee, Z. (2002). *Financial statement fraud: Prevention and detection*: John Wiley & Sons, Inc.

یادداشت‌ها

- ¹ Awang
- ² Mung-Ling et al.
- ³ Palshikar
- ⁴ Smith et al.
- ⁵ Association of Certified Fraud Examiners(ACEF•2002)
- ⁶ Arazzini and Walker
- ⁷ Alias et al.
- ⁸ Jackson et al.
- ⁹ Theory of Reasoned Action
- ¹⁰ Kalbers
- ¹¹ Rezaee
- ¹² Beasley et al.
- ¹³ Siti Noor Hayati et al.
- ¹⁴ Carpenter & Reimers
- ¹⁵ Buchan
- ¹⁶ Gibson & Frakes
- ¹⁷ Leonard et al.
- ¹⁸ Ajzen & Fishbein
- ¹⁹ Dubinsky & Loken
- ²⁰ Attitude
- ²¹ Subjective norm
- ²² Francis
- ²³ Doll & Ajzen
- ²⁴ Harding et al.
- ²⁵ Gillett & Uddin
- ²⁶ Brass et al.
- ²⁷ Perols and Lougee
- ²⁸ Lisic et al.
- ²⁹ Soni et al.
- ³⁰ Halbouni
- ³¹ Madden et al.
- ³² Chang
- ³³ Hair et al.